

Радостина Велева

РОМАНИТЕ НА ЛЮДМИЛА УЛИЦКАЯ – МЕЖДУ ТРАДИЦИЯТА И НОВАТА СЛОВЕСНОСТ¹

Интересна е позицията на Людмила Улицкая в съвременната руска литература. Авторката, получила множество литературни награди както на родна почва, така и международни, дълго време остава периферна както за западния, така и за източния читател. Творческият ѝ път започва късно, останала въщи, без работа и сама с децата си. Тези биографични черти оставят много дълбока дия в цялото ѝ творчество. Контекстът, в който се коментира прозата на Людмила Улицкая, обикновено е руското женско писане. Съпоставяна с популярните Людмила Петрушевская, Татяна Толстая и Нина Садур, Улицкая като че ли е една от тях, но винаги присъствието ѝ е малко по-особено. Едновременно попадаща в явлението, наречено от критиката женска проза, но същевременно много различаваща се от всички изявени женски гласове в съвременната руска литература. Отказът от “розовостта” и мелодрамата, но в никакъв случай не отказът от темата както за любовта, така и за женското като телесност и преживяване я отдалечават от това, което се нарича дамски роман в руската литература. Липсата на вкус към криминалното я отдалечават от другия популярен кръг на писателки. Невъзприемането на собственото писане като ръкоделие и липсата на склонност към извайване на детайла и потъване в него не ѝ позволява да се впише и в този кръг на женското писане. В книгите си тя говори за живота и тогава като че ли спира да има значение дали казаното е в мъжки или женски род. Тя самата нарича себе си съвременен руски писател, вероятно не за да избегне характерното за минали епохи отношение към женското писане, а защото се усеща по този специфичен начин.

Нещо, което се забелязва и в книгите ѝ, е редуването на мъжки и женски идентичности в героите, правещо от тях не унисекс същества без определена позиция на възгледите, а даващо пълнота на образа. Може би няма да е пресилено, макар и метафорично, ако кажем че те носят идеята за андрогинното начало.

Критическа рефлексия върху творчеството на Л. Улицкая в България почти няма. Може би защото това, което се появява за нея, е най-вече в периодичния печат. Книгите ѝ също са преведени с около 10 години

---

¹ Работата над текста и неговата публикация са осъществени с подкрепата на фонд “Научни изследвания” на СУ “Св. Климент Охридски”.

„закъснение”. Но много аналогична е ситуацията и в англоезичния свят, по-ранните ѝ книги се появяват едва сега на английски, като важна предпоставка за разпространението на по-късните ѝ книги и нарастване на интереса към тях е наличието на интернет. Въпреки че творбите ѝ вече са преведени на над 25 езика и тя доста пътува за срещи с читатели, проникването на литературата ѝ се случва много по-късно и трудно от това на други съвременни автори (за сравнение могат да послужат книгите на Сергей Минаев, които се превеждат и издават светкавично дори и у нас). Отказът да се търси предварително одобрението на читателя ѝ отделят специално място в съвременната литература. Книгите ѝ, с много различни сюжети и дори жанрове (доближаването на жанра на романа „Даниел Щайн, преводачът” до този на житието, на романа „Медея и нейните деца” до този на семейната сага), оставят впечатлението, че това е един свръхголям текст, който продължава с всяка следваща книга. Темите се преливат от книга в книга и основното, което я занимава - семейната тема, темата за майчинството и женствеността във всеки следващ роман или разказ е намерена нова гледна точка. Ще се опитам да обобща как тези мотиви работят в няколко нейни произведения.

Романите, които Людмила Улицкая създава на границата на двете хилядолетия („Медея и нейните деца”, 1990) по нещо напомнят на романите, характерни за края на XIX и началото на XX столетие. Добилите тогава изключителна популярност семейни саги, характерни за западно-европейската литература от края на XIX в., заемат особено място в литературата от края на XX и началото на XXI век. Като че ли с отминаването на всяко столетие хората имат нужда да си спомнят за корените, да се самоидентифицират с някого, защото краевековното време е особено, размива представите за минало и бъдеще, за ценности, както и за мястото на всеки отделен човек. Тези своеобразни кризи се превъзможват най-общо казано с поглед назад. И погледът като че ли върви от семейната митология, към историята и още по-назад към самата митология.

Семейните разкази дават, както лична, семейна история, така и идентификация и принадлежност. Людмила Улицкая признава пристрастността си към семейните романи и обяснява, че това е личният ѝ начин да изживее темата за семейството в съвременния свят. Като човек, живял във време, в което се разпадат всички институции (включително и семейната), авторката (а и героите ѝ) имат нужда да се вгледат в живота на семейството – не за да го коментират, не за да дават съвети, а просто за да се уверят, че то съществува, с всичките недостатъци на членовете му.

Семейната сага, като каквато може да се разглежда и романът „Медея и нейните деца”, е жанр, който изгражда житейските и нравствените

параметри на родовия свят. Съсредоточава се по-скоро върху проблемите на родовото устройство, без да намесва националната ценностна система. Светът на рода, най-общо казано, се крепи върху три основни опорни точки: кръвната връзка, брачната връзка и родовото имущество. Всяка от тези ценности е изключително важна за съществуването на рода и неговото битово, социално, и духовно оцеляване, а всички човешки култури са насочени към съхраняване на живота и обществото. В тази връзка възниква и своеобразният морален кодекс, който препоръчва определени критерии на поведение и забранява определени действия, неписани закони, благодарение на които оцелява родът. Тези правила важат с пълна сила още от митологични времена.

В романа на Л. Улицкая също се акцентира много силно на тези опорни точки. Сюжетът макар и негласно се съобразява с тях, както и обратите са породени именно от престъпване на някоя от тези неписани норми.

Кръвната връзка в романа е много силна и образува гръбнака на разказа. Въпреки че, кръвта на „старото” семейство Синопли се е размила и смесила, те всички носят нещо от гените му. Но разпадът не се случва по линия на кръвната връзка, а на забравянето и отдръпването от традициите, които помни и държи живи само Медея. В рода се срещат белезите, дължащи се на кръвната връзка, които показват принадлежността към Синопли – по-късото кутре на ръката и рижата коса, проявяващи се все още у някои представители на рода Синопли. Но това, което кара цялото семейство да се чувстват „децата на Медея”, е нейната ценностна памет. Спазването на нейните правила (чисто битови) докато са в къщата ѝ е несъмнено, но правилата, по които тя живее, са непонятни и неосъществими за тях.

Брачните връзки в рода също доста са се видоизменили и са по особен начин разколебани: *„Животът на следвоенните поколения, особено на новите, които сега бяха двайсинагодишни, ѝ се струваше малко като детска игра. Нито в браковете, нито в майчинството не усещаше онази отговорност, която от най-ранна детска възраст беше белязала живота ѝ”* (46)². В семействата стават рокади: *„...жените се развеждаха с едни мъже, омъжваха се за други. Вторите мъже отглеждаха първите деца, раждаха се нови...”* (46).

Медея не дава мнението си, не съветва и не укорява, тя просто наблюдава случващото се. Самата Людмила Улицкая има сходна житейска позиция. Когато в медиите наричат романите ѝ „енциклопедия на семейния живот”, тя отговаря „не съм Лев Толстой и не уча хората да живеят” [Улицкая 2009b]

2 Тук и натагък в текста цитатите са от : Улицкая Л. Медея и нейните деца. Colibri. С., 2005

Именно поради престъпването на нормите в кръвната и брачната връзки, третата опорна точка – проблемът със семейното имущество в романа - е решена по много интересен начин. След смъртта на Медея, когато откриват завещанието ѝ, наследниците са изненадани, че къщата, гнездо на семейството е завещано на Равил Юсупов, потомък на татари. Абсолютно неизвестен на семейството, външен човек получава къщата, в която те са израснали. Завещана, за да се изпълни желанието на далечния познат, споделено с Медея в нощта, в която се запознават, да има къща на това прекрасно място, съвсем близо до Пъпа на света.

В митологията нарушаването на всяка норма в семейния ред води до нарушаване на космическия порядък, а днес и до още по-голямо отдалечаване от хармонията в отношенията. Както езикът развивайки се губи свойството си да назовава с „изумителна буквалност първоначалния смисъл на думите” (5), така и отклонението от тези прости правила за семейното устройство, които са били ясни на предците ни има за последствие отблъскването на хората едни от други, превръщането им в „делови хора, без нежност и любвеобилност, лишени от чувства и емоции” (70).

Романът „Медея и нейните деца” освен, че може да бъде четен като семейна сага, спомен за едно семейство, различно, уютно, по някакъв свой начин доста се доближава до първите саги, зародили се още преди религиите (в Ирландия между V и IX век, преди покръстването) и отразяващи живота и митологията на хората. Така и романът на Л. Улицкая показва митологията на едно семейство, различно от другите, носещо в жилите си гръцка кръв, възпитаващо децата си по различен маниер, имащо своя пристан на полуостров Крим, на който се връща всяка година. През историята на семейството се показват и социалните явления – двете световни войни, революцията, смъртта на Сталин, но те остават периферни за разказа. Необходими са по-скоро като декор, като нещо, което несъмнено преобръща съдбите и живота на хората, но тези хора – Синопли, се ръководят от други закони. Те познават грозното лице на войната, губят близките си, Медея е длъжна да отгледа братята и сестрите си, поради загубата на родителите си в рамките на една седмица, но тя е пазителката на дома и рода. Главната героиня Медея до такава степен е носител на различното, че е единствената носителка на език, който вече никой не говори: „...запазила един приблизителен гръцки език, отстоящ от новогръцкия на същото хилядолетно разстояние, което дели и старогръцкия от този средновековен понтийски диалект, запазен само в колониите в Таврия. И отдавна вече нямаше с кого да говори този овехтял пълнозвучен език...” (5). Медея Мендес носи митологичното,

освен в името си и в своя характер. Митологичното в първичното му разбиране, знанието за света.

Няколко пъти в романа се споменава и „онази другата Медея, митичната” (68), но директна реализация на старогръцкия сюжет нямаме. Напротив, поставена в аналогична ситуация, тази Медея, романовата, реагира по съвършено различен начин. Тя запазва тайната за изневярата на мъжа си и кръвосмесителството на сестра си, защото не може да промени хода на събитията. Дори първоначалното ѝ намерение да сподели с приятелката си отпада. Доверието, което тя има към „онзи, който решава”, не ѝ дава да помисли дори за отмъщение. Нейната проста философия е, че „...ако трябва да знам, ще ми се обясни” (75).

Тя е пазителка на свои, неписани закони: „...И единственият човек, както разбираше сега, който наистина живееше по някакъв свой закон, беше Медея. Кротката упоритост, с която отглеждаше децата, трудееше се, молеше се, спазваше своите посты, се оказаха не особености на странния ѝ характер, а доброволно поето задължение, изпълнение на отдавна отменения навсякъде от всички закон” (161).

Всичко у нея е различно и оставя усещането за правилно. И молитвите, които сама си е съчинила и повтаря, и начинът ѝ на живот, който никой друг освен нея не би могъл да живее, и пророчествата, които са нещо често срещано в рода, както и способността за намиране на скъпоценности. Особеното е, че е носител на тези семейни качества от това поколение, както майка ѝ Матилда е била от предното, дядо ѝ Харалампий от по-предишното, а единственият, който би могъл да е наследник на Синопли от след-Медеиното поколение, е племенникът Георгий. Единственият, който след години отива да живее със семейството си близо до Пъпа на света, в къща още по-високо от Медеината, но по неин образец, срещу Медеините скали.

Медея е просто една брънка във веригата на семейното разклонение, самата тя останала без деца, но имаща толкова много наследници. Нейни деца са всички и от нейната кръв носят наследниците на всичките ѝ деца. В семейството, което се е разклонило по целия свят, без многобройните му членове да се познават във всяко поколение, ще има поне по един, който да живее по Медеините закони, въпреки променения начин на живот и новите обстоятелства.

Друга тема, неизменно свързана със семейството и особено важна за Людмила Улицкая, е темата за майчинството. На първо място прави впечатление, че майчинството се разглежда от позицията на „заменената майка”. Майката, която няма деца в романа „Медея и нейните деца”, Шурик, който не може да бъде майка по чисто полови предпоставки от

романа „Искрено ваш Шурик”, Сонечка, осиновителката, която, имайки свое дете, е видяна като майка по-скоро в отношението си към осиновената дъщеря в поведението „Сонечка”.

Темата за майчинството в романа „Медея и нейните деца” е претоплетена в целия сюжет. Като в панорама са показани различни типове „майки”, като разбира се основната, най-висшата майка е Медея. Носещата чертите, както на Вечната и свята майка, така и на Вечната женственост.

Ника в този роман е майката, която не позволява на децата си да спорят с нея, но същевременно не се притеснява да криви лицето си, за да ги забавлява. Отдала майчинското си чувство още като дете на осиновителката Маша, тя не може да повтори това пълно себеотдаване. Към своите деца вече е много по-балансирана, наследявайки собствената си майка Александра, която винаги е била отдадена на децата, но това не пречи на собствения ѝ живот. Маша също е особена майка. Всеотдайна към сина си Алик, стояща до него, когато е болен, но и нескрито щастлива, когато напуска дома си „за десет минути”, за да изживее любовта, събудена от Бутонов. В някакъв аспект майките в този роман са двусмислени. Те преживяват вътрешния сблъсък на майчинството и на желанието за утвърждение на женскостта чрез любовта мъж-жена (която не винаги се случва в семейството). Единствената неразколебана майка остава Медея.

Интересно е възплъщението на темата за майчинството в романа „Искрено ваш Шурик”. Тук ролята е поверена на главния герой Шурик. Доста необичаен ход, но обръщането на полюсите показва не само женската способност за грижа, а общочовешка. Грижата за майката и бабата в никакъв случай тук не е просто синовен дълг. Той проявява майчинското в най-чистия му вид не само като задължение от бита, но и като усещане, осъзнаване на света. Движи го особеното чувство, че те без него са загубени, и се отказва от собствения си живот, за да им се посвети напълно. И героят не го усеща като саможертва, а като нещо естествено, подразбиращо се. Не съществува сблъсъкът между Аз и Вие. Азът може да съществува единствено чрез тях. Много подобно е усещането, което оставя Медея.

Друга една особена майка е Сонечка от поведението „Сонечка”. Тук сюжетът е разположен върху сблъсъка между майчинството и съперничеството. Илюзията, че семейството ѝ се увеличава, кара Сонечка да осинови осемнадесетгодишната Яся. Любовната авантюра, която момичето има със съпруга на Сонечка, Робърт, е препятствието, което майчинството преодолява. Дори след като разбира за връзката, Сонечка се

държи все едно нищо не е станало, продължава да я нарича *мила моя*. Майчинското надделява над обиденото женско его. Това я причислява към майката тип Медея.

Стилът на Улицкая е нещо, което трябва да се коментира много по-обширно, но тук само ще маркирам основни характеристики. Книгите ѝ внушават спокойствие и мъдрост. И тук спокойствието не означава липса на динамика, а отказ да се набляга излишно на начина на говорене. Простото казване на нещата задълбочава ефекта на казаното. Описанието напомня оглеждане с камера, която редува кадрите, имитиращи човешко око. Примигвайки (и премълчавайки) неща от общата картина, дават възможност на читателя да досътвори образа. Образ, който никога не е идеален, но който ни оставя с усещането, че не може да е измислен.

ЛИТЕРАТУРА

- Улицкая 2004 - *Улицкая Л.* Сонечка / Бедни роднини. Colibri. 2004.
- Улицкая 2005 - *Улицкая Л.* Медея и нейните деца. Colibri. С., 2005.
- Улицкая 2009а - *Улицкая Л.* Искрено ваш Шурик. Жанет 45. С., 2009.
- Улицкая 2009б - Людмила Улицкая. Гласът на Русия. 01.06.2009. <http://bulgarian.ruvr.ru/2009/06/01/66231.html> (25.05.2010).
- Босарт 2002 - *Босарт А.* Днес колективният Достоевски се пише от жени // *Култура*. Бр. 31. 06.09.2002.
- Магомедова 2008 - *Магомедова М.В.* Мифопоетически елементи в творчестве Л. Улицкой. Ставропольского государственного университета, бр.54. 2008.
- Волкова 2006 - *Волкова Е.И.* Новый русский религиозный роман - 2006: между антиутопией и агиографией. Русской христианской гуманитарной академии, т. 10, выпуск 4. Санкт-Петербург, 2009.